

Zalatnay István

Bevezetés

a budapesti Erdélyi Gyülekezetben gyakorolt

**Napszaki Áhítatos Liturgikus
Füzetekhez**

Budapest 2013

Napszaki áhítatok liturgiája az Erdélyi Gyülekezetben

Ez a liturgikus füzet egy liturgikus imakönyvnek tekinthető sorozat része, amely a *teljes egyházi év számára kíván napi áhítati rendet* ajánlani. Olyan próbafüzetről van szó, amely mögött több évi elméleti munka mellett ott van az Erdélyi Gyülekezet több mint öt és a Pápai Református Teológia másfél éves tapasztalata. A teológiai-liturgikai megalapozás szempontjából alapvető tanulmány a Generális Konvent Liturgikai Bizottsága számára készült és a Magyar Egyházzene c. lapban jelent meg (Zalatnay István: A napszaki istentiszteletek a magyar református liturgia megújulásának folyamatában, MEZ XVII (2009/2010) 259-298 old.). A Liturgiai Bizottság igen pozitívan fogadta azt, részletes megvitatására a későbbiekben kerül sor.

Mindazonáltal olyan „nulladik változatról” van szó, amely egyrészt tanulmányi célokat szolgálhat teológiai, hitoktatói, egyházzenei tanulmányokat folytató egyetemisták és főiskolások között, másrészt azonban kipróbálható kisebb közösségek életében, sőt a személyes hitéletben is. Célja az, hogy minél átfogóbb szakmai vita és minél több gyakorlati tapasztalat után szélesebb körű egyházi használatra is ajánlható legyen. A szerkesztő nagy várakozással fogad minden véleményt.

Cél:

A liturgikus könyv a következő célokat követi:

- Segítséget kíván nyújtani ahhoz, hogy a magyar református hitéletben megerősödhessen az a köztes szint, *amely közvetít a gyülekezeti istentisztelet és a személyes hitgyakorlás között.*

- A ma – a hitéletben is – egyre jobban eluralkodó szubjektivizmussal szemben *hangsúlyozza az objektivitást*, és ennek megfelelően jelentős részt kötött liturgiát ajánl.
- Ez a liturgia *többféle használatot* kíván lehetővé tenni, és ennek megfelelően sok helyütt *alternatívákat ajánl föl*. A többféle használat azt jelenti, hogy gyülekezeti áhítatok liturgiájaként, kisebb közösségekben és a személyes hitéletben egyaránt használható. Ez utóbbira is tekintettel a lehetséges kereteken belül alkalmazkodik a *Bibliaolvasó Vezérkalauzhoz*¹, s ilyen értelemben annak *bővített változata*ként is fölfogható.
- Arra törekszik, hogy minél nagyobb mértékben *lelki táplálékká tegye a magyar református hittapasztalat gazdag örökségét*; a Biblia egészének olvasása mellett ez különösképpen is azt jelenti, hogy megtalálható benne az énekeskönyv anyagának majdnem teljes egésze (nem csak a dallamai, hanem a szövegei is!).

A liturgiák struktúrája:

A liturgikus könyv az évet *egyrészt hetekre, másrészt 10 egyházi évszakra osztja*. Utóbbi felosztás alapvetően az egyházi év ünnepeit követi; ehhez járulnak a magyar reformátusság hagyományaiból származó sajátos egyházi évszakok: „a gondviselő Isten” illetve „a történelem fölött uralkodó Isten” tiszteletének ideje. Az évi liturgia minden hétre tartalmazza reggeli, napközi és esti áhítat anyagát. Ez elvileg 156 liturgiát eredményez, ami azonban különböző okok miatt ténylegesen valamivel több. Természetesen vannak olyan részek, amelyek alkalomról alkalomra változnak: a

¹ Ez azt jelenti, hogy megtalálható benne a Bibliaolvasó Kalauz teljes lectionariuma, tehát az ó- és az újszövetségi ige és a heti imatéma. Nem szerepel viszont a napi ének, mivel az ebben a liturgiában nem naponta változik és más szempontok alapján kerül kiválasztásra, valamint a napi elmélkedés terjedelmi okokból.

bibliai részek (és ha van, az ahhoz kapcsolódó igehirdetés) és részben az imádságos rész.

Elsősorban az *énekanyag* az, amely *hetenként változik*, de vannak olyan liturgikus elemek, amelyek csak évszakonként. Ennek megfelelően az egyes liturgiák a liturgikus könyv két külön részéből követhetők: egyrészt a hetiből, másrészt az évszakiból.

A liturgiák struktúrája nagymértékben azonos: az *öt fő részből* az elsőben általában bevezető könyörgés és egy dicséret-ének, az utolsóban pedig záróének és áldás található. A kettő között van a zsoltáros rész (három zsoltárral, illetve zsoltárrészlettel, amelyek különböző módon énekelhetők, illetve mondhatók, adott esetben egyszerűen csak olvashatók), ezt követi az igei rész bibliaolvasással, (igehirdetéssel vagy anélkül), és arra felelő énekelt vagy mondott válasszal, majd következik az imádságos rész kötött és nem kötött imádságokkal.

Az öt fő rész összesen kb. 15 liturgikus elemet tartalmaz (amelyben benne van az imádságos rész négy-öt külön eleme és az igeolvasást követő elcsendesedés is). Ezek a liturgikus elemek csekély mértékben már különböznek az adott napszaktól, illetve évszaktól függően, az igazi különbség azonban természetesen a tartalmukban van.

A liturgiában három különböző szempont, három „logika” érvényesül. Egyrészt a napszaki áhítatoknak van egy állandó belső logikája, kibomlása, amelyet alapvetően a fő részek egymásra következése juttat kifejezésre. Másrészt érvényesül a napszakok különbsége (más tartalmak kerülnek előtérbe pl. a nap kezdetén és a nap végén, illetve akkor, ha a nap sűrűjében megállunk néhány pillanatra, hogy Istenre figyeljünk). A harmadik szempont az egyházi évé. Ennek lényege, hogy az év ünnepei, illetve az ünnepek által meghatározott egyes részei, évszakai végigkövetik és kibontják a keresztyén hittartalom egész gazdagságát.

Ezek a szempontok együttesen határozzák meg, hogy milyen bibliai rész, milyen ének kerül az adott liturgia egy-egy helyére. Úgy is fogalmazhatunk, hogy van egy állandó váz, amely minden áhítati liturgiában megtalálható, de a jelzett szempontok függvényében más és más elemek válnak hangsúlyossá. A hangsúlyossá válás jelenthet hosszabb vagy inkább csak különösen karakteres szöveget, éneket, de előfordul, hogy külön, kiegészítő liturgiai elem is kihangsúlyozza azt. Ennek megfelelően ennek a liturgikus rendnek a tartalma, a sajátosságai igazából csak akkor tudnak kibontakozni, ha valaki viszonylag hosszabb időn át rendszeresen követi azt.

A szerkesztési alapelvek

A mai protestáns világban egyre többen szorosan *összetartozónak tekintik a hitbeli és a liturgiai megújulást*. Az utóbbit vannak, akik a teljes kötetlenségtől és a környező világból átvett eszközök használatától várják, és vannak, akik *a hagyományokhoz való visszatéréstől*. A hagyomány egyetemes és sajátosan protestáns, a mi esetünkben magyar református múltat jelent. Érdeemes tisztázni, hogy az itt javasolt liturgia szerkesztési elveiből mi tartozik az egyikhez és mi a másikhoz.

a) A keresztyén liturgia általános jellemzői

- A keresztyén hit arra indít, hogy az ember lehetőleg *naponta többször* is hosszabb rövidebb *időt szánjon* az Isten előtti elcsendesedésre, *hitének gyakorlására*.
 - *Ez a liturgia napi három különböző alkalmat feltételez*. Ennek következtében javasolt igerészként mindig a Bibliaolvasó Kalauz ószövetségi, újszövetségi és harmadikként az evangélikus Útmutatóból átvett rövid ó- és újszövetségi igehelyeit adja meg.
- Kevés embernek van ma lehetősége arra, hogy naponta gyülekezeti közösségben lehessen. Ezért *jó, ha az egyház*

módszereket, imakönyveket, lelki olvasmányokat, kalauzokat, vagy akár egész áhítati liturgiát *ajánl* az egyéni hitgyakorláshoz. Létezik olyan gyakorlat is, amelyik ezt teljes egészében az egyes ember döntésére bízta; ez a gondolat azonban, úgy tűnik, nem a keresztyén hit mélyéből fakad, hanem inkább az európai újkorra jellemző hiper-individualizmusból.

- Ez a liturgia *bármilyen magyar református közösség vagy személy által használható* a liturgikus füzetten kívül a Biblia és az ún. '48-as magyarországi énekeskönyv segítségével. (Ez utóbbi “méltánytalanságon” változtatni fog, ha elkészül az egységes magyar református énekeskönyv.)
- Jelenlegi gyakorlatunkban a gyülekezeti alkalmak – a maguk nagymértékben kötetlen, majdnem kizárólag a lelkész eseti döntésére bízott liturgiáikkal – és az egyéni hitgyakorlás – legalábbis, amennyiben valaki abban a Bibliaolvasó Kalauzt használja – alig érintkeznek egymással. (Ennek helytelen voltára is utal az a sokatmondó tény, hogy – újabb kutatások szerint² – a lelkészek nagy többsége a textusválasztásnál a Bibliaolvasó Kalauzt vagy más kötött rendet követ.) A közösségi és az egyéni használat egyaránt lehetővé tétele ebben a liturgiában éppen arra irányul, hogy *létrejőjjön* a két szint között *a szerves kapcsolat*.
 - A gyülekezeti és az egyéni hitgyakorlásnak ez a szoros kapcsolatba hozása viszont azzal jár, hogy ez a liturgia gyülekezeti használat esetén *a megszokottnál jóval nagyobb kötöttséghez vezet*. (Megjegyzendő, hogy e jelzett konkrét ok mellett ezt indokolják bizonyos alapvető elvi megfontolások is, amelyek abból a meggyőződésből fakadnak, hogy helytelen a ma elterjedt torz szabadság-felfogás alkalmazása a liturgiában, sőt általában a hitéletben)

² Ezt igazolja a drs. Fekete Ágnes által készített, még nem publikált, de a Generális Konvent Liturgiai Bizottságának rendelkezésére bocsátott, több száz gyülekezet liturgiai életét vizsgáló felmérés.

- A kötöttség egyebek mellett azt is lehetővé teszi – amire szintén majdnem minden keresztyén liturgia tudatosan törekszik – hogy *a saját hagyományában meglévő hitgazdagság minél teljesebben lelki táplálékká váljon* a hívek számára. (Sajnos nálunk például az énekeskönyv énekanyagának többségével, szöveganyagának pedig túlnyomó többségével szinte soha nem találkoznak a gyülekezeti tagok.)
 - Ebben a liturgiában első helyen ajánlottként szerepel a teljes genfi zsoltáranyag, az evangélikus egyház által kiadott Gyülekezeti Liturgikus Könyvben szereplő teljes antifónás zsoltár-anyag és a '48-as énekeskönyv nem zsoltáros anyagának túlnyomó többsége.

- A keresztyén liturgia fejlődésében az egyik legfontosabb folyamat az egyházi év kialakulása volt, amely lehetővé tette, hogy *egy év alatt az üdvtörténet egészének gondolköre*, a keresztyén hittartalom egész gazdagsága újra és újra átélhetővé, végiggondolhatóvá váljon a keresztyén ember számára. Ennek a folyamatnak a túlbujánzása, különösen a naptári napok nagyobb részének valamely szent ünnepévé nyilvánítása kezdte elfedni a lényegében üdvtörténeti logikát és tartalmakat követő egyházi évet, és a reformációban a középkori egyházi év redukálásához, néhol teljes elvetéséhez vezetett. Az utóbbi túlreagálást majdnem mindenütt – így a magyar református gyakorlatban is – hamarosan revideálták, és az egyházi év vagy mindig is megmaradt, vagy elkezdett a maga teológiailag indokolt tartalmával újraépülni.
 - Ez a liturgia igyekszik teológiailag végiggondolt módon *érvényesíteni az egyházi év struktúráját*, gondolat és tartalomgazdagságát.

b) A (magyar) református hagyományból származó sajátosságok

- *A magyar reformátusságnak a világprotestantizmuson belül is egyedi jellemzője, hogy –*
 egyházunk alapvetően paraszttársadalom jellegéből fakadóan – különösen fontos volt számára *az általános gondviselés gondolata*. Ez tükröződik az új kenyérért és új borért való – úrvacsorás istentisztelettel kihangsúlyozott – hálaadásban. Ez a gondolat *a mai, ökológiai krízissel szembesülő ember számára* más összefüggésben, de újra *döntő jelentőségűvé vált*.
 - Ennek a liturgiának az egyházi évében – más hagyományban nem létező – külön egyházi időszakaként szerepel „*a gondviselő Isten tiszteletének ideje*”.
- A magyar reformátusság történetét és hittapasztalatát nagymértékben befolyásolta szoros *kötődése a nemzeti küzdelmekhez*: fennmaradását a nemzeti szabadságküzdelmek legalább részleges sikere tette lehetővé.
 - Ebben a liturgiában az utolsó időszak „*a történelem fölött uralkodó Isten tiszteletének ideje*” október 23. és az egyházi év vége (hagyományosan az örökkévalóságra való kitekintést, vagyis a történelem végének gondolatát központba helyező utolsó vasárnap) között.
- Az egyházi év alapszerkezetével kapcsolatban kérdés, hogy a pünkösd külön ünnepkörnek tekintendő-e, vagy a húsvéthoz kapcsolandó. Ez a liturgia a református hagyománynak inkább megfelelő megoldást követi, oly módon, hogy a mennybemenetel napját követő tíz napos előkészület után pünkösdöt vasárnaptól Szentháromság vasárnapjáig ünnepelteti, majd a pünkösdnek mint az „*egyház születésnapjának*” gondolatát érvényesítve a nyári hónapok úgy szerepelnek mint „*a hála és a szolgálat ideje*”

egészen a gondviselő Isten tiszteletének kezdetét jelentő új kenyéri hálaadásig.

- A kálvini hagyomány egyik fő jellemzője a szigorú *teológiai kontroll és logika érvényesítése*.
 - A teológiai szempontok liturgiai szerkezetet meghatározó volta különösen is érvényesül *az ének- és zsoltáranyag összeállításában*. Ez a következő válogatási szempontok érvényesítését jelenti:
 - Az áhítatok első két énekénél, tehát a dicséretanyagból választott első éneknél és – az olvasott évszaki zsoltárt követő – mintegy arra adott válaszként értelmezendő zsoltárkönyörgésnél (panasz- vagy bűnvalló zsoltároknál) a minden keresztyén liturgia számára alapvető jelentőségű elv és abból fakadó szerkezeti logika érvényesül: előbb a „Wort”, az Isten szava és arra válaszként az „Antwort”, az emberi szó).
 - A – felelgetősen olvasott – évszaki zsoltár értelemszerűen az adott egyházi évszak tartalmától függően lett kiválasztva és nem változik az évszak végéig.
 - Az ún. „hét zsoltáránál” szinten az adott egyházi évszak tartalma a meghatározó, de az ének hetenként változik³.

³ A „hét” adott esetben töredékhetet vagy egy hétnél hosszabb időt – töredékhetettel kiegészített hetet - jelent az ünnepek naptári évben elfoglalt helyétől függően. Az énekanyag változásának részben gyakorlati oka van: a nehezebb énekek is megtanulhatók, illetve gyülekezeti használat esetén a heti egy alkalom is elég ahhoz, hogy az énekeskönyv anyagának túlnyomó többségével találkozni lehessen. Fontos szempont azonban az is, hogy akik egy héten át többször is találkoznak – akárcsak olvasva is – ugyanazzal az énekszöveggel, azok számára sokkal teljesebben tárulhat föl annak tartalma.

- Az igei rész válaszaként szereplő gyülekezeti éneknél mindig két ének váltja egymást a hét során.
 - A záróének legfontosabb funkciója az istendicsőítés, magasztalás.
 - Végül mindenütt lehetőség szerint érvényesült az a szempont is, hogy mely napszakban lévő áhítathoz kell éneket rendelni.
- A protestáns felfogás számára döntő jelentőségű Biblia-központúság, illetve a *Szentírás* rendelkezésre álló *tudományos eszközökkel való vizsgálatából származó ismeretek* érvényesítése.
 - Az egezetikai és bibliokateológiai szempontok különösen is érvényesülnek a psalterium beosztásában: az egyes zsoltárok elsősorban a zsoltárműfajok alapján lettek az egyházi évszakokhoz rendelve. Ugyanakkor figyelni kellett arra, hogy mi az a konkrét zsoltárszöveg, amely liturgikus anyaggá válik: a) maga az eredeti nyelvű végleges szöveg is gyakran hosszú – adott esetben az első jelentésintenciótól elkanyarodó – hagyományozási folyamat eredménye, b) figyelembe veendő a fordítás, amely gyakran értelmezést is jelent, c) Szenci Molnár Albert zsoltárai kétszeres műfordításnak, sokszor parafrázisnak tekintendők; d) mindenütt érvényesülnie kell annak, hogy a keresztyén egyház számára a zsoltárokhoz vezető út is csak Krisztuson keresztül vezet.
 - A Biblia olvasása, illetve liturgikus használata terén a protestantizmuson belül a kálvini hagyomány a *lectio continua*, a lutheri a *perikópás rendszer* mellett döntött. Ez a liturgia alapvetően a *Bibliaolvasó Kalauzt követi* feltételezve, hogy a nap egyik alkalmán az Ó- a másikon az újszövetségi szakasz olvasására kerül sor. Mivel azonban három napszaki áhítat van, a harmadiknál adódott a világszerte elterjedt és a Magyar

Evangelikus Egyház által is átvett „Losung”, az *Útmutató* két kiemelt igéjének megadása.

Néhány további szempont

A liturgikus füzet értő használatát segíti elő a következő szempontok tudatosítása:

- A többféle használat különösen is a következőkkel jár:
 - A liturgiában sok énekanyag található. Ez azonban elvileg *bármikor egyszerűen csak olvasható* az énekeskönyvből.
 - Az egyes liturgiai elemeknél gyakran több lehetőség szerepel: *első helyen az, amely a legmegfelelőbbnek minősül*, de nyugodtan választható másik is. Különösen is hangsúlyozandó, hogy a ma kevesek által ismert *antifónás, recitált zsoltárok bármikor kiválthatók a megfelelő genfi zsoltárral*. (Bár hozzáteendő, hogy némi gyakorlattal bármely zsoltárt lehet recitálni, míg a genfi dallamok nagyobb része – sajnos – ismeretlen és néha nem is könnyen tanulható meg.)
 - A liturgia reggeli, napközi és esti áhítatot tartalmaz. Bármelyikük használható gyülekezetiileg is.
- Az énekanyag meghatározásánál külön szempont az egyes énekek kívánatos hosszúsága. Alapvetően abból kell kiindulni, hogy a túl rövid – egy-két versszakos – ének általában kevés ahhoz, hogy elérje célját, hogy imádságos közösséget teremtsen, hogy igazán áthassa az éneklésben résztvevőket. Ehhez járul, hogy általában nyilván jobban érvényesül egy ének szándéka, ha azt végigéneklük. Ugyanakkor a liturgia időkeretei miatt egy 4-5 percet meghaladó ének már aránytalanságot eredményez. Mivel az énekek nem csekély része ennél hosszabb, ezeket az énekeket két- néha még több részre kell bontani. Ennél a következő szempontok érvényesültek:

- A leggyakrabban érvényesített megoldás az, hogy a hét napjai között van megosztva az ének, tehát a hét első részében az egyik, a továbbiakban a második, esetleg harmadik része.
 - Vannak énekek, amelyek tartalma lehetővé teszi, hogy egy-egy liturgiában eleve válogatott versekkel szerepeljenek: különböző liturgiákban más és más versekkel.
 - Ritkán az is előfordul, hogy egy hosszabb ének különböző részei a nap különböző áhítataiban kapnak helyet.
- Fentiek az ajánlott és kívánatos megoldásra vonatkoznak. Figyelembe véve, hogy sajnálatos módon gyülekezeteink sokkal kevesebb énekléshez vannak hozzászokva, ezért gyakran szerepel egy rövidebb lehetőség, melyben kevesebb, alapvetően minél épebb tartalom megtartását lehetővé tevő alternatíva szerepel.
 - A liturgikus füzetek további gazdagításának adódó lehetősége külön napszaki áhítatok ajánlása kiemelt napokra, amelyeken általában a gyülekezetekben is vannak istentiszteletek, vagy hétközi alkalmak. Ilyenként jöhetnek szóba a) szorosabb értelemben vett egyházi ünnepként a nagyhét napjai mind de legalábbis nagycsütörtöktől kezdve, Húsvéthétfő, Pünkösdhétfő, Mennybemenetel napja, a nagyböjt kezdete, Böjtfővasárnap, Szentháromság vasárnap, Reformáció Napja, Halottak Napja, Örökkévalóság Vasárnapja az egyházi év legvégén; b) egyháztörténeti emléknappokként október. 31. mellett pl. Kálvinhoz, Lutherhez, magyar reformátorokhoz, Augustinushoz, esetleg valamely nagy keleti egyházatyához kapcsolódó nap; c) nemzeti ünnepek (márc. 15, aug. 20. okt. 23.).